

ARKEOLOJİDEN ARŞİVE: BALIKESİR ÖRNEĞİNDE KÜLTÜREL MİRASIN BELGE TABANLI YENİDEN İNŞASI

FROM ARCHAEOLOGY TO ARCHIVES: DOCUMENT-BASED RECONSTRUCTION OF CULTURAL HERITAGE IN THE CASE OF BALIKESİR

Okan KOÇ

Balıkesir University, İvrindi SHMYO, okankocbby@gmail.com

Balıkesir / Türkiye

ORCID: 0000-0002-5356-5940

Umut GÜNEŞ

Balıkesir University, Fen Edebiyat Fakültesi, umutgunes347@gmail.com

Balıkesir / Türkiye

ORCID: 0009-0008-0489-7325

ÖZET

Bu çalışma, Balıkesir'in çok katmanlı kültürel yapısını bilgi ve belge yönetimi perspektifinden ele alarak, arkeolojik buluntular, tarihsel belgeler ve mekânsal hafıza izleri üzerinden kültürel mirasın belge tabanlı yeniden inşasını tartışmaktadır. Antik kentlerden Osmanlı dönemi tereke kayıtlarına, Ermeni cemaatine ait mekânlardan Cumhuriyet dönemine ait yapısal dönüşümlere kadar geniş bir kaynak çeşitliliğiyle yürütülen analizler, kültürel sürekliliğin yalnızca fiziksel değil; aynı zamanda belgesele dayalı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, arkeolojik ve tarihsel verinin dijitalleştirilmesi, sınıflandırılması ve kamusal erişime açılması gerektiğini savunarak, bilgi ve belge yönetimi disiplini ile yerel tarih arasında bütüncül bir bağ kurmaktadır. Bu yönüyle araştırma, hem yerel hafızanın korunmasına yönelik stratejik bir model sunmakta hem de disiplinler arası kültürel miras çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Araştırma antik kentlerden Osmanlı dönemi tereke kayıtlarına, Ermeni cemaatine ait mekânlardan Cumhuriyet dönemine ait yapısal dönüşümlere kadar geniş bir kaynak çeşitliliğiyle yürütülen analizler, kültürel sürekliliğin yalnızca fiziksel değil; aynı zamanda belgesele dayalı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, arkeolojik ve tarihsel verinin dijitalleştirilmesi, sınıflandırılması ve kamusal erişime açılması gerektiğini savunarak, bilgi ve belge yönetimi disiplini ile yerel tarih arasında bütüncül bir bağ kurmaktadır. Bu yönüyle araştırma, hem yerel hafızanın korunmasına yönelik stratejik bir model sunmakta hem de disiplinler arası kültürel miras çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, bilgi ve belge yönetimi, yerleşim dinamikleri, Balıkesir tarihi, toplumsal bellek

ABSTRACT

This study examines the multi-layered cultural structure of Balıkesir through the lens of information and records management, discussing the document-based reconstruction of cultural heritage by analyzing archaeological findings, historical documents, and traces of spatial memory. From ancient cities to Ottoman-era probate records, from sites associated with the Armenian community to architectural transformations of the Republican period, the analysis encompasses a wide variety of sources and demonstrates that cultural continuity is not solely a physical phenomenon but also a document-based process. Arguing for the digitization, classification, and public accessibility of archaeological and historical data, the study establishes a holistic connection between local history and the discipline of information and records management. In this regard, the research proposes a strategic model for the preservation of local memory and offers a meaningful contribution to interdisciplinary studies of cultural heritage. Through its extensive use of diverse sources ranging from ancient settlements to Ottoman probate documents and beyond, the study underscores that cultural continuity relies as much on documentation as on physical traces. By advocating for the systematic digitization and dissemination of such data, it builds a conceptual and practical bridge between heritage studies and the field of information science. This study examines the multi-layered cultural structure of Balıkesir from the perspective of information and records management, discussing the document-based reconstruction of cultural heritage through archaeological findings, historical documents, and traces of spatial memory. Spanning a wide range of sources—from ancient cities to Ottoman-era probate records, from sites associated with the Armenian community to structural transformations of the Republican period—the analysis reveals that cultural continuity is not merely a physical phenomenon but also a documentary process. The study argues that archaeological and historical data should be digitized, systematically classified, and made publicly accessible, thereby establishing an integrated link between local history and the discipline of information and records management. In this respect, the research proposes a strategic model for preserving local memory and contributes significantly to interdisciplinary studies of cultural heritage.

Keywords: Cultural Heritage, Information and Records Management, Settlement Dynamics, History of Balıkesir, Collective Memory

1. GİRİŞ

Anadolu'nun kuzeybatısında, Marmara ve Ege Bölgeleri arasında bir geçiş noktasında konumlanan Balıkesir, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış; doğal zenginlikleri, stratejik ulaşım hatları ve çok katmanlı kültürel yapısıyla dikkat çeken bir yerleşim alanı olmuştur. Antik dönemlerden günümüze kadar uzanan bu süreklilik, Balıkesir'in hem arkeolojik hem de sosyal tarih açısından çok yönlü incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda kentin evrimsel yerleşim modeli, yalnızca mekânsal değişimlerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda demografik dönüşümler, kültürel mirasın korunması, kentsel planlama süreçleri ve toplumsal belleğin yeniden inşası gibi pek çok alanı da kapsamaktadır.

Balıkesir'in tarihsel gelişimini değerlendirmek, aynı zamanda Adramytteion, Antandros, Daskyleion gibi antik kentlerdeki kazı çalışmalarıyla açığa çıkan arkeolojik buluntuları, geç Osmanlı dönemine ait tereke kayıtları ve kentsel mimari verilerle birlikte incelemeyi gerektirir. Bu çok katmanlı yapı, hem geçmişin izlerini taşıyan sabit bir zemin hem de geleceğe dönük mekânsal ve kültürel stratejiler için dinamik bir temel sunmaktadır. Nitekim Adramytteion'da uygulanan bütüncül koruma planı (Başlık & Akbulut, 2020) ve Antandros'ta kültür turizmine yönelik stratejik dönüşüm arayışları (Ulusoy Yıldırım vd., 2020), bu bütünsellik içinde değerlendirilebilecek somut örneklerdir.

Öte yandan, Balıkesir'in modernleşme süreci yalnızca fiziksel değişimlerle sınırlı kalmamış; göç hareketleri, etnik ve dini toplulukların sosyal ve mekânsal etkileri, giyim-kuşam kültürü, kamu yapıları ve yerel eğitim politikaları da bu dönüşümün önemli aktörleri olmuştur (Genç, 2023; Er & Genç, 2008). Kent belleğinde iz bırakan Ermeni mektepleri, cami-kilise ikilemleri, kırsal üretim biçimlerinin kent yaşamına entegrasyonu gibi örnekler, hem toplumsal tabakalaşmanın hem de yerel kimlik inşasının parçalarıdır.

Bu çalışma, Balıkesir'in çok katmanlı tarihsel sürecini; yerleşim dinamikleri, arkeolojik izler, kültürel yapı ve stratejik geleceğe dair öngörüler bağlamında bütüncül bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda mekânsal süreklilik ile sosyal dönüşüm arasındaki ilişki incelenerek, kültürel mirasın korunması ve değerlendirilmesine yönelik sürdürülebilir öneriler geliştirilecektir. Çalışma, yalnızca akademik bir katkı sunmakla kalmayıp, Balıkesir'in gelecekteki mekânsal kimliğine dair stratejik düşünme zeminine de katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. TARİHSEL ARKA PLAN VE YERLEŞİM DİNAMİKLERİ

2.1. Adramytteion Antik Kenti

Balıkesir'in Burhaniye ilçesi sınırları içinde yer alan Adramytteion Antik Kenti, tarih öncesi dönemlerden Orta Çağ'a kadar kesintisiz bir yerleşim sürecine sahip olmasıyla Anadolu'nun çok katmanlı tarihsel kent dokularına örnek teşkil etmektedir (Başlık & Akbulut, 2020). Edremit Körfezi'nin güneyinde, Ören Mahallesi sınırları içerisinde kalan bu antik kent, denize açık konumu, doğal kaynakları ve jeopolitik avantajlarıyla tarih boyunca önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olmuştur. Kentin adı, ilk kez Herodotos'un aktarımlarında geçmekte; M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren sikke bastığı, bir şehir meclisine sahip olduğu ve Roma döneminde Asia Eyaleti'nin önemli "conventus" merkezlerinden biri haline geldiği belgelenmiştir (Başlık & Akbulut, 2020, s. 224).

Tarihsel yerleşimlerin incelenmesi, yalnızca fiziksel kalıntılar ve mekânsal değişim üzerinden değil; aynı zamanda kültürel, ekonomik ve sosyal verilerin üretimi, korunması ve aktarımı bakımından da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Bilgi ve Belge Yönetimi disiplini, yerleşim tarihine dair verilerin sistematik toplanması, kavramsallaştırılması ve toplum belleğinde süreklilik kazanması açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Balıkesir'in Burhaniye ilçesi sınırlarında yer alan Adramytteion Antik Kenti, binlerce yıllık çok katmanlı yerleşim dokusuyla, bilgi üretiminin hem maddi (fiziksel yapı, seramik, mimari) hem de anlam (kültürel kimlik, tarihsel hafıza) düzeyinde nasıl süreklilik kazandığını göstermesi bakımından özgün bir örnek teşkil etmektedir. Kentin M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren şehir meclisine ve sikke basma yetkisine sahip olması, kamusal belgeleme pratiklerinin varlığına ve yönetsel kayıt sistemlerine işaret etmektedir. Bu durum, antik dönemde bilgi üretiminin yalnızca sözlü aktarım ya da kült nesnelerle değil; aynı zamanda organizasyonel yapılar aracılığıyla sürdürüldüğünü göstermektedir.

Kentin farklı dönemlere ait yerleşim katmanlarının (Kalkolitik – Bizans) kazı ve belgeleme süreçlerinde sınıflandırılması, bilgi organizasyonu açısından bir "arkeolojik bilgi mimarisi" oluşturmakta; kazı alanlarında elde edilen verilerin hem yerel yönetim hem de akademik kurumlar tarafından arşivlenmesi, BİY disiplini kapsamında bilginin korunması ve erişilebilirliği ilkeleriyle örtüşmektedir.

Öte yandan, Adramytteion'da 2012–2013 yıllarında elde edilen Geç Antik Çağ'a ait kırmızı astarlı seramikler, yalnızca birer fiziksel buluntu değil; aynı zamanda tüketim kalıpları, ekonomik ilişkiler ve dış ticaret rotaları hakkında bilgi taşıyan belgeler olarak değerlendirilebilir. Bu seramikler arasında özellikle Late Roman C (LRC) grubunun yoğunluğu, bölgenin ithal ürünlere açık bir tüketim toplumu özelliği taşıdığını ve belirli ticari bilgi ağlarına entegre olduğunu ortaya koymaktadır (Şahin, 2020, s. 220–221). Buradaki ithalat rotaları ve üretim-tüketim ilişkileri, bilgi sistemlerinde "meta-veri zinciri" gibi düşünülebilecek veri akışlarını anımsatır biçimde, kentlerin ekonomik hafızasını yapılandırmaktadır.

Şahin'in (2020) çalışmasında seramiklerin buluntu yerleriyle işlevsel mekân ilişkisi (örneğin Sondaj 9'un sürekli kullanımda olan bir merkez olması), bilgi üretiminin mekânsal düzen ile olan bağıntı göstermektedir. Bu, BBY bağlamında bilginin yalnızca içerik değil aynı zamanda bağlam (context) içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Aynı zamanda, kazılardan elde edilen verilerin kataloglanması ve sistematik olarak sınıflandırılması, bilgi yönetimi süreçlerinin arkeolojik belgeler üzerinde nasıl işlediğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

Sonuç olarak Adramytteion Antik Kenti, yalnızca çok katmanlı bir yerleşim alanı değil; aynı zamanda antik bilgi sistemlerinin izlerini taşıyan, modern bilgi yönetimi ilkeleriyle entegre edilmesi gereken zengin bir kültürel bilgi deposudur. Bu bağlamda, arkeolojik mirasın belgelenmesi, sınıflandırılması, korunması ve yeniden anlamlandırılması süreçleri, BBY disiplini açısından tarihsel bilginin sürekliliği ve toplumsal belleğin güçlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir.

2.2. Tarihsel Yerleşimlerin Bilgi Değeri: Daskyleion Örneği

Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Daskyleion, yalnızca çok katmanlı arkeolojik tabakasıyla değil, aynı zamanda geçmişten günümüze ulaşan bilgi üretim ve aktarım süreçleriyle de değerlendirilmesi gereken bir kültürel miras alanıdır.

Kazılar sonucunda ortaya çıkan maddi kültür kalıntıları, yalnızca tarihsel belgeler değil; aynı zamanda o toplumun yaşam tarzını, üretim-tüketim ağlarını, çevreyle olan ilişkisini ve kültürel kimliğini temsil eden bilgi varlıklarıdır. Daskyleion'da yapılan kazılarda ulaşılan veriler, Mys, Phryg, Lyd, Pers ve Yunan gibi birçok kültürün aynı coğrafyada farklı dönemlerde ya da eşzamanlı olarak bir arada yaşadığını göstermektedir. Bu çok kültürlü yapı kültürel bilgi çeşitliliği ve bilgi akışlarının sürekliliği bakımından önemli bir örnektir (İren & Kasar, 2024, s. 146–148).

Arkeolojik bulgular, yalnızca mimari değil; beslenme alışkanlıkları, üretim biçimleri, su yönetimi ve gömü pratikleri gibi çok sayıda veri alanını belgelemektedir. Bu veriler, bilgi yönetimi süreçlerinde belge çeşitliliği ve bağlamsal değerlendirme ilkeleriyle örtüşmektedir.

Özellikle Mysia/Phryg dönemine ait kaya mezarları, gri monokrom seramikler ve dokuma ağırlıkları gibi buluntular; geleneksel bilgi üretiminin izlerini, yani gündelik hayatın üretim biçimlerine dayalı kayıt sistemlerini yansıtmaktadır. Aynı şekilde Lydia Dönemi mutfağında bulunan kalıntılar, sadece gastronomik bir geçmiş değil; toplumsal statü, sosyal bellek ve ritüel bilgi aktarımı gibi çok katmanlı anlamları da içermektedir (İren & Kasar, 2024, s. 153–154).

Özellikle Pers Dönemi'nde inşa edilen yapılar ve kült yolları, o dönemin resmî bilgi ağları, iletişim kanalları ve inanç temelli bilgi sistemlerini işaret etmektedir. Pers satraplığı döneminde kullanılan mühürler, mesajlaşma sistemleri ve ritüel yapılara ait izler, kurumsal belgeleme pratikleri ile eşleştirilebilir.

Son olarak, Orta Çağ'da inşa edilen kale yapısı, yerleşimin stratejik bir bilgi üssü olarak değerlendirildiğini; kalede bulunan tahıl depoları, üretim artıklarına ait arkeolojik buluntular ve ithal seramikler, bölgenin ticaret ve yönetim ağına entegre olmuş bilgi merkezleri olduğunu göstermektedir. Bu noktada Daskyleion, bilginin hem mekânsal hem de zamansal sürekliliği açısından arşivsel bir bütünlük sunmaktadır.

2.3. Kral Yolu: Antik Dönemin Bilgi Altyapısı

Pers Kral Yolu, yalnızca fiziksel bir ulaşım hattı değil; aynı zamanda bilgi ve belge aktarımının kurumsallaştığı bir ağ yapısıdır. Herodotos'un aktardığı üzere, bu yol üzerinde 111 posta istasyonu bulunmakta ve bilgi, gece-gündüz durmaksızın elden ele aktarılmaktaydı (Polat, 2023, s. 95–96). Bu yapı, günümüz dijital bilgi ağları gibi, coğrafi olarak dağılmış merkezler arasında bilgi akışını sağlamaktaydı. Taşınan belgelerin türü, kim tarafından gönderildiği ve hangi rotadan ulaştırıldığı gibi ayrıntıları içermekte; bu da antik bilgi zincirinin bütüncül olarak izlenebileceğini göstermektedir.

Adramytteion'un seramikleri, Daskyleion'un bullaları ve Kral Yolu üzerindeki istasyonlar; her biri belirli bir zamanın, toplumun ve yönetim biçiminin bilgi belleğini yansıtır. Bu yapılar, yalnızca fiziksel kalıntılar değil; yaşayan bilgi sistemlerinin somutlaşmış biçimleridir. Paradeisos gibi yapılar ve bu yapılarla ilişkili mitolojik ikonografi, bilginin yalnızca işlevsel değil; aynı zamanda kültürel kodlarla yüklü bir biçimde aktarıldığını da ortaya koyar (Polat, 2023, s. 104).

3. TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMLER

3.1. Toplumsal ve Kültürel Dönüşümler: Antandros'tan Günümüze Kültürel Bilginin Akışı

Toplumsal ve kültürel dönüşümler, yalnızca mekânsal değişimleri değil; o mekânlara yüklenen anlamların, değerlerin ve bilgilerin zamansal süreklilikle taşınmasını da içerir. Bu çerçevede Antandros Antik Kenti, Anadolu'nun kültürel miras haritasında hem mitolojik hem de arkeolojik derinliğiyle ön plana çıkmakta; bilgi üretimi, saklanması ve yeniden anlamlandırılması açısından da çok katmanlı bir yapıyı ortaya koymaktadır (Ulusoy Yıldırım, Kılıç & Avcıkurt, 2020).

Antandros, Aeneas anlatısı ile Roma'nın efsanevi kökenine bağlanan mitolojik bir aktör olarak, yalnızca bir yerleşim alanı değil; aynı zamanda kültürel belleğin taşıyıcısıdır. Aeneas'ın Antandros'tan yola çıkışı, kentteki ritüel pratiklerin bilgiye nasıl dönüştüğünün ve bu bilginin nasıl evrenselleştirilebileceğinin arketipsel bir örneğidir.

Antandros'un halen ören yeri ilan edilmemiş olması, resmî arşivleme ve açık erişim süreçlerinin eksikliğine işaret ederken; yapılan çalışmalarda sıkça vurgulanan tanıtım eksikliği, bilginin erişilebilirliğinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Tanıtım kampanyalarının yetersizliği, halkın bilgiye erişememesiyle sonuçlanmakta; bu da kültürel miras alanlarının toplum belleğindeki yerini zayıflatmaktadır (Ulusoy Yıldırım et al., 2020, s. 1698–1700).

3.2. Toplumsal ve Kültürel Dönüşümler: Kitabeler, Hat Sanatı ve Mimari Bilginin Kalıcılığı

Tarihsel bilgi yalnızca metinlerde değil; taşlarda, duvarlarda, çeşme başlarında ve mezar taşlarında da yaşar. Balıkesir'de günümüze ulaşamayan yapılarla ilişkili olarak tespit edilen kitabeler, yalnızca bir sanat formu değil; aynı zamanda tarihsel bilgi taşıyıcıları, sözlü tarih belgeleri ve toplumsal hafızanın mimari temsilleri olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle kitabeler, Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY) disiplini içinde hem "arşivsel belge" hem de "somut olmayan kültürel miras" niteliği taşımaktadır.

Balıkesir genelinde tespit edilen 13 farklı yapı grubuna ait kitabeler, yapıları günümüze ulaşamasa da, varlıklarına dair izleri taşımaya devam etmektedir. Bu kitabeler, dönemin bâni, hattat, yapı türü, inşa tarihi, fonksiyonu gibi bilgilerini içeren zaman damgalı kültürel belgelerdir.

3.2.1. Ali Şuuri Efendi Dârü'n-Nafiâ Medresesi Kitabeleri

Balıkesir Medrese Mahallesi'nde 1852 yılında inşa edilen Dârü'n-Nafiâ Medresesi'ne ait iki kitabe, yapının hem kuruluşuna hem de 1898 yılındaki deprem sonrası yeniden inşasına dair bilgi sunmaktadır. Hâzım adlı hattat tarafından celî tâ'lik yazı ile yazılan bu kitabeler, yalnızca estetik yönleriyle değil; tarihsel bir yapının iki farklı evresine dair belge versiyonları sunmasıyla dikkat çeker. Bu kitabeler, bir yapının farklı tarihsel katmanlarının fiziksel belge olarak nasıl takip edilebileceğini gösteren örneklerdir (Elmas, 2025, s. 34–36).

3.2.2. Kale Mahallesi Çeşmesi Kitabesi

1911 tarihli bu kitabe, Hüseyin adlı hattat tarafından celî sülüs yazı ile yazılmış ve artık mevcut olmayan bir çeşmeye aittir (Elmas, 2025, s. 41). Su temini, kent altyapısı ve kamusal hizmetler açısından anlam taşıyan bu tür kitabeler, dönemin çevresel bilgi yönetimi anlayışını yansıtır. Çeşmenin kim tarafından yaptırıldığına dair bilgiyi taşıyan bu belge, hem yerel yönetim süreçlerinin izlenebilirliği hem de toplumsal hizmet belgelerinin arşivlenebilirliği açısından anlamlıdır.

3.2.3. Orta Mahalle Mektebi Kitabesi

1894 tarihli Orta Mahalle Mektebi kitabesi, Abdullah Vehbi imzasıyla celi sülüs yazı türüyle yazılmıştır (Elmas, 2025, s. 44). Bugün yapısı ortadan kalkmış olsa da kitabe sayesinde okulun ne zaman yapıldığı, eğitim hizmetine dair kamusal bir rol üstlendiği ve hangi hattatın bu bilgiyi belgelediği tespit edilebilmektedir. Eğitim kurumlarına ait bu tür belgeler, kurumsal kimlik, eğitim politikalarının izlenebilirliği ve toplumsal işlevsellik açısından tarihsel değer taşır.

3.2.4. Kurtdereli Camii ve Sebili Kitabesi

1901 yılına ait olan bu kitabe, hem bir ibadet mekânını hem de kamuya açık bir sebil yapısını belgelemektedir (Elmas, 2025, s. 45). Camilerle birlikte inşa edilen bu tür su yapıları, sosyal yardımlaşma, kamusal hizmet ve dini işlevsellik gibi çok yönlü toplumsal anlamlar taşır. Celi sülüs yazısıyla işlenen kitabe, bilgi ve belge yönetimi açısından “çok işlevli bilgi nesnesi” olarak değerlendirilebilir. Bu tür belgeler, yapının kullanım amacı, işlevsel alanı ve toplumsal konumu hakkında çok boyutlu bilgi sunar.

3.2.5. İsimsiz Çeşme Kitabeleri

Balıkesir Müzesi'nde korunan üç adet çeşme kitabesi, yapıya dair isim veya konum bilgisi taşımamakla birlikte, yazı karakterleri ve içerik yapılarına göre dönemseller ve işlevsel yorumlamalara açıktır (Elmas, 2025, s. 46–48). BBY açısından bu belgeler, “anonim veri varlıkları” kategorisinde değerlendirilerek, bağlamdan bağımsız şekilde analiz edilir. Belirsiz kaynaklı bu kitabeler, meta-veri eksikliği durumunda belgenin nasıl ele alınabileceğine dair örnek teşkil eder.

3.2.6. Taş Vakfiye Örneği

Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde korunan taş vakfiye, cami ve müstemilatına dair ayrıntılı yönetsel bilgiler sunar. Vakfiyede yer alan yönetici adı, gelir kaynakları ve vakıf şartları gibi detaylar, BBY disiplini açısından bir yapının yönetim planı, mali kaynak yapısı ve yasal dayanağı olarak değerlendirilir. Bu belge, aynı zamanda taş üzerine yazılı meta-belge niteliğindedir ve “belgenin fiziksel ömrünü artırma stratejisi”nin tarihsel bir örneğidir (Elmas, 2025, s. 49–50).

3. 3. Toplumsal ve Kültürel Dönüşümler: Miliareşion Üzerinden Görsel ve Politik Bilgi Aktarımı

Toplumların tarihsel belleği yalnızca yazılı belgelerde değil; aynı zamanda maddi kültür nesneleri üzerinden de izlenebilir. Bizans İmparatorluğu dönemine ait gümüş miliareşion sikkesi, bu yönüyle yalnızca bir ekonomik değişim aracı değil, aynı zamanda siyasi temsil, dini meşruiyet, sanatsal ifade ve belge niteliğinde bilgi kaynağı olarak ele alınmalıdır. Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi envanterinde bulunan bu nadir örnek, II. Nikephoros Phokas döneminin estetik, ideolojik ve kültürel çerçevesini yansıtan çok katmanlı bir belge değerine sahiptir (Ünal, 2015, s. 108–110).

Miliareşion'un ön yüzünde, dört yapraklı yonca formu haçın merkezine yerleştirilmiş II. Nikephoros Phokas'ın büstü yer almaktadır. Büst, iki basamak üzerindeki bir küreden yükselmekte, haçın kolları minik haç motifleriyle sonlanmaktadır. İmparatorun kostümü, tacı, pendilia süsleri ve başındaki haç motifi büyük bir incelikle işlenmiştir. Bu kompozisyon, yalnızca sanatsal bir tercih değil; aynı zamanda imparatorun göksel otoriteyle ilişkilendirilen siyasi kimliğini vurgulayan ikonografik bir belgedir (Ünal, 2015, s. 111–112).

Sikkenin tasarımı, ikonoklazma sonrası dönemde Bizans sanatında sıkça görülen dini motiflerle siyasi figürlerin birleşimini yansıtır. İmparatorun haç formu içerisine yerleştirilmesi, hem tanrısal meşruiyeti hem de yönetim gücünü aynı düzlemde sunma çabasıdır. Bu durum, bilgi nesnelerinin yalnızca içerik değil, form yoluyla da bilgi taşıyabileceğini gösterir. Dört yapraklı yonca formu, enkolpion (göğüste taşınan kutsal nesne) tasarımlarını andırmakta; bu da sikkeyi bir tür dini-belgesel nesne haline getirmektedir (Ünal, 2015, s. 115).

Arka yüzdeki beş satırlık yazıtta, II. Nikephoros Phokas'ın unvanları ve imparatorluk kimliği yer almakta; bu yazıtlar, imparatorun tek başına egemenliğini vurgulayan bilinçli bir siyasi propagandaya işaret etmektedir. Ortak imparatorların adlarının özellikle dışarıda bırakılması, sikkelerin sadece ekonomik değil, politik bilgi aracı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

3. 4. Toplumsal ve Kültürel Dönüşümler: Ermeni Cemaatinin Balıkesir'deki Mekânsal ve Kurumsal Hafızası

Tarihsel bellek, yalnızca savaşlar, liderler ya da büyük dönüşümlerle değil; küçük toplulukların kent dokusuna bıraktığı izlerle de biçimlenir. Balıkesir'deki Ermeni cemaatinin 17. yüzyıldan itibaren kente yerleşerek oluşturduğu kiliseler, mektepler ve mahalle ilişkileri, bu yönüyle bir topluluğun kurumsal belleğinin mekânsal ifadesidir. Mustafa Murat Öntüğ'un arşiv belgelerine dayalı çalışması, bu süreci yalnızca tarihsel bir aktarım olarak değil, aynı zamanda bilgi üretimi, saklanması ve toplumsal aktarımı açısından da incelememizi sağlar (Öntüğ, 2012).

16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında Celâli isyanlarından kaçan Ermeniler, Balıkesir'e göç ederek yerleşmişlerdir. İlk dönemlerde Müslüman halkla aynı mahallelerde yaşamış, zamanla kente özgü mesleki yapılara entegre olmuşlardır (Öntüğ, 2012, s. 344–345). Bu durum, yerel bilgi birikimiyle bütünleşme süreci olarak değerlendirilebilir. Göç eden bu topluluklar, yalnızca barınma ihtiyacını karşılamamış; aynı zamanda kültürel kimliklerini yeniden üretmiş ve saklamışlardır.

19. yüzyılda Balıkesir'de Ermeni cemaatine ait iki ibtidai mektebin açıldığı, bu mekteplerin fiziki planlarının arşiv belgeleriyle detaylı biçimde kayıt altına alındığı görülmektedir. Okullardan biri, kilise arsası üzerine inşa edilerek kurumsal kimliğin mekânsal bütünlüğünü sağlamıştır (Öntüğ, 2012, s. 355–356). Bu okullar, yalnızca eğitim veren yapılar değil; aynı zamanda kolektif hafızanın taşıyıcıları, yapılandırılmış bilgi merkezleri ve topluluk arşivleri olarak değerlendirilebilir.

Ermeni mekteplerine ait bina planları, keşif defterleri, mali tablolar ve yapı ruhsatları gibi belgeler, bugün hem tarih hem de belge yönetimi açısından kıymetli kaynaklardır. Bu belgeler kentsel bellek, kurumsal gelişim, eğitim tarihi ve mülkiyet ilişkilerinin belgelenmesi gibi birçok yönüyle incelenebilir. Özellikle bu belgelerin arşivlenmiş olması, Balıkesir'in çok kültürlü hafızasına dair sistematik bilgi birikiminin sürdürülebilirliğini desteklemektedir.

3. 5. Toplumsal ve Kültürel Dönüşümler: Giyim Kuşam Üzerinden Balıkesir'de Bilginin Arşivsel Yansımaları

Toplumsal yapıların, kültürel değerlerin ve ekonomik ilişkilerin en doğrudan yansımalarından biri, gündelik yaşam pratiklerinde saklıdır. Osmanlı kentlerinde bu yansımaların en somut biçimde izlenebileceği kaynaklardan biri tereke defterleridir. 17. yüzyıl sonlarına ait Balıkesir Şer'iye Sicilleri'ne dayalı olarak hazırlanan bu çalışma, yalnızca dönemin giyim kuşam zevklerini değil; aynı zamanda bilgi üretimi, sosyal statü, zanaatkârlık ve toplumsal farklılaşma süreçlerini belgeleyen nitelikteki bir kültürel veri arşividir.

Terekeler, yalnızca miras paylaşımının hukuki belgeleri değil; aynı zamanda bireylerin tüketim alışkanlıklarını, sınıfsal konumlarını ve estetik tercihlerine dair bilgi varlıklarını belgeleyen kayıtlardır. 1670–1700 yıllarına ait 212 tereke defteri üzerinden yapılan analizler, Balıkesir'deki sosyal gruplar arasındaki giyim farklarını ve kumaş kullanımı çeşitliliğini açığa çıkarmaktadır (Er & Genç, 2008, s. 108–109). Bu kayıtlar BİY disiplini açısından, kayıtlı bilgi varlıklarının toplumsal farklılıklarla nasıl şekillendiğini gösteren birincil kaynaklardır.

Balıkesir'de en çok rastlanan kumaş türleri arasında çuka ve aba öne çıkmaktadır. Çuka, daha çok esnaf ve tüccarların kıyafetlerinde görülürken, aba daha çok köylü terekelerinde yer almaktadır (Er & Genç, 2008, s. 110–111). Bu farklılık, toplumsal statünün kumaş tercihlerine yansımaları olarak okunabilir. Ayrıca ıskarlat çuka gibi ithal ve pahalı kumaşların yalnızca birkaç zengin terekeye girmiş olması, bilginin sınıfsal erişimi bağlamında değerlendirilebilir. Bu durum, bilgi varlıklarının (kıyafetlerin) içerdiği sembolik anlamlar ve değer farklılaşması üzerine tarihsel bir örnek teşkil eder.

Balıkesir’de tercih edilen kumaş renkleri arasında **yeşil, mavi, tarçınî, kırmızı ve mor** gibi seçenekler bulunmakla birlikte, renk çeşitliliği sosyal yapının estetik duyarlılığına da işaret eder. Köylü terekelerinde abalar genellikle siyah, gri ve beyaz renkteyken; şehirli terekelerinde yeşil veya kırmızı tonlar daha sık görülmektedir (Er & Genç, 2008, s. 110–111).

4. KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE YENİ YÖNTEMLER

4.1. Balıkesir’de Kültürel Mirasın Tarihsel Temelleri

Balıkesir, sahip olduğu coğrafi konum, büyük şehirlere yakınlığı, tarihî kayıtları ve çok kültürlü yapısıyla zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Kent, hemen her alanında antik dönemden Osmanlı’ya ve Cumhuriyet dönemine kadar farklı uygarlıkların izlerini barındırmaktadır. Başta Daskyleion, Adramytteion ve Antandros gibi antik yerleşim alanları olmak üzere kentin bulunduğu bölge tarih boyunca süregelen kültürel çeşitliliğin ve etkileşimin önemli kanıtlarını oluşturmaktadır (Uzun ve Gül, 2019).

17. yüzyılla birlikte Balıkesir’e özgü yapılan araştırmalar şehirde yoğun bir vakıf sisteminin varlığını bunun yanı sıra camileerin, hamamların çarşıların ve çeşmelerin bulunduğunu göstermektedir (Öntüğ, 2003). Söz konusu araştırmalara dayalı olarak Balıkesir’in erken modern dönemde önemli bir bölgesel merkez olduğunu ve bu yapısal mirasın günümüze taşınmasında vakıfların büyük rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Balıkesir Tereke Kayıtlarının (1670-1700) ortaya koyduğu üzere Osmanlı dönemi Balıkesir’inde bireylerin mal varlıkları, sosyal statüleri ve ekonomik yaşamını izlemek mümkündür (Er, 2008). İlgili belgeler aracılığıyla, Balıkesir’deki sosyal yapının ve kent dokusunun çeşitliliğine ışık tutulmakta, Balıkesir’in sadece fiziksel yapılardan ibaret olmadığı; aynı zamanda Tahtacı Türkmenleri gibi çok katmanlı bir sosyo-kültürel dokuyu barındırdığı izlenmektedir.

4.2. Kent Kimliği ve Kültürel Unsurların Önemi

Balıkesir’in kültürel mirasının korunmasında kent kimliğinin büyük bir rolü vardır. Kent kimliğinin oluşturulmasında tarihî yapılar, geleneksel yaşam biçimleri ve sosyal organizasyonlar belirleyici olmaktadır (Güler, Şahnagil & Güler, 2016). Kentin kimliğini destekleyen unsurlar arasında eski Balıkesir evleri, şifahaneler, bedestenler ve tekkeler gibi mekânsal hafıza alanları bulunmaktadır.

Ancak çalışmalarda vurgulandığı üzere, kentleşme baskısı ve modern yapılaşma, tarihî dokuyu geri plana itmekte ve ciddi biçimde zarar görmesine neden olmuştur. Bu nedenle kültürel unsurların yalnızca fiziksel restorasyonla değil, aynı zamanda kent kimliği bilincinin artırılması, toplumsal zeminde karşılığının oluşturulması ve topyekun sorumluluk alınarak korunabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışma, Balıkesir’in tarihsel ve kültürel mirasını, bilgi ve belge yönetimi disiplini perspektifinden ele alarak; belge temelli kültürel sürekliliğin nasıl inşa edilebileceğini sorgulayan bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, alan yazında benzer temaları ele alan pek çok çalışmayla yakından ilişkilidir ve bu yönüyle çalışmanın kuramsal ve uygulamalı tutarlılığı dikkat çekmektedir.

Özellikle Adramytteion Antik Kenti örneği üzerinden yapılan değerlendirmeler, Başlık ve Akbulut’un (2020) Adramytteion seramiğine ilişkin bulgularıyla belirttikleri gibi, bölgedeki yerleşim sürekliliğinin sadece mimari değil, bilgi üretim ve aktarım biçimleri açısından da çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bu yönü, söz konusu araştırmayla büyük ölçüde örtüşmekte ve benzer sonuçlara işaret etmektedir.

Çalışmada analiz edilen kitabeler, yalnızca mimari yapılara ilişkin tarihsel bilgi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin sosyal yapısına ve bellek pratiklerine dair veriler sunmaktadır. Elmas'ın (2025) taş kitabeler üzerine yürüttüğü çalışmada belirttiği gibi, bu tür belgeler sadece metinsel değil, kültürel hafızanın taşıyıcısı olan çok katmanlı bilgi nesneleridir. Bu açıdan çalışma, Elmas'ın önerdiği yaklaşımla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Daskyleion örneği, çok kültürlü bir yerleşim alanı olarak, İren ve Kasar'ın (2024) arkeolojik belgeleri bilgi varlığı olarak ele alan çözümlemeleriyle yakından ilişkilidir. Her iki çalışma da, arkeolojik buluntuların yalnızca maddi kültür değil, bilgi sistematığı açısından da değerlendirilmesi gerektiği yönünde benzer eğilimler göstermektedir.

Ermeni cemaatine ait yapıların ve sosyal hafıza mekânlarının, belgeler üzerinden yeniden izlenebilirliği, Öntuğ'un (2012) çalışmasında belirttiği gibi, kayıp mekânların arşivsel izlerle yeniden kurulabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, hem mekânsal hem de belgesel dayalı kültürel süreklilik anlayışını desteklemektedir.

Ayrıca, Osmanlı dönemine ait tereke kayıtlarının çözümlemeleri, Er'in (2008) taşra belgelerine dair değerlendirmeleriyle birebir örtüşmekte, mikro verilerin tarihsel analizdeki işlevini göstermektedir. Sikkeler üzerinden yapılan analizler ise, Ünal'ın (2015) Balıkesir'e ilişkin kültürel dolaşım ve ticari yapı çözümlemeleriyle büyük ölçüde tutarlıdır.

Sonuç olarak bu araştırma, sadece Balıkesir'in kültürel geçmişini belgeleyen bir çalışma değil; aynı zamanda bilgi ve belge yönetimi disipliniyle tarihsel veri arasında kuramsal ve ampirik bir köprü kurmaktadır. Bulgular, alan yazında yer alan pek çok çalışmayla örtüşmekte, çalışmanın önerdiği modelin literatüre katkı sağlayacak düzeyde geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Özellikle belge türlerinin çeşitliliği, bağlamsal analizi ve dijitalleşme önerileri, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından önemli bir yöntemsel açılım sunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Balıkesir'in tarihsel gelişimi, kültürel mirası ve çok katmanlı toplumsal yapısı, yalnızca arkeolojik ve mimari belgeler üzerinden değil; bunun yanı sıra bilgi üretimi, belge yönetimi belgelerin korunması ve yeni kuşaklara aktarılması süreçlerini yakından ilgilendirmektedir. Bilgi ve belge yönetimi disiplini, söz konusu kültürel mirasın profesyonelce kayıt altına alınmasını, erişilebilir kılınmasını ve sürdürülebilir bir bellek oluşturulmasını sağlayabilmesi noktasında kritik bir öneme sahiptir.

Adramytteion, Antandros ve Daskyleion gibi antik dönem tarihine damga vurmuş kentlerdeki bulgular, fiziksel kalıntıların olduğu kadar; dönemin kültürel bilgi mirasının, sosyal organizasyon yapılarının ve kültürel pratiklerinin de taşıyıcısı konumundadır. Geç Antik Çağ seramikleri, kral yolunu besleyen haberleşme ağları, tarihe tanıklık eden kitabeler, taş vakfiyeler ve sosyo-kültürel dinamikleri yansıtan tereke kayıtları gibi belgeler, toplumun hafızasını, dönemin dinamiklerini, ekonomik süreçlerini, siyasi durumu ve tarihin akışındaki dönüm noktalarını ortaya koyan kültürel bilgi varlıkları olarak değerlendirilmelidir.

Balıkesir'de yer alan günümüze ulaşamamış yapılara ilişkin kitabeler, vakıf belgeleri, okul kayıtları ve şer'iyye sicilleri tarihin kültürel mirasının ayıt altına alınması noktasında, bilgi yönetimi açısından, tarihsel verinin sınıflandırılmasını, korunmasını ve erişim sistemlerinin oluşturulmasını bir zorunluluk olarak öne çıkarmaktadır. Özellikle kaybolan yapıların bile belgeler yoluyla kültürel hafızada varlığını sürdürmesi, arşivlerin ve bilgi organizasyonunun kültürel miras korumasındaki belirleyici rolünü göstermektedir.

Günümüz teknolojisinin getirmiş olduğu dinamikler ve bilgi yönetimi yaklaşımları, tarihe tanıklık eden bilgi varlıklarının dijitalleştirilmesini, meta-veri sistemleri ile kayıt altına alınmasını ve ayrıca açık erişim platformlarında toplumla paylaşılmasını, dolayısıyla kültürel sürekliliğinin sağlanmasını kolaylaştıracaktır. Kültürel mirasa dair bilgi ve belgelerin dijital arşivlerde kayıt altına alınması, kültürel veri ağlarının oluşturulmasına, kültürel mirasın kontrol altına alınmasına ve sürdürülebilirliği sağlanmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Balıkesir'in kültürel mirasının sadece fiziksel olarak korunması değil; aynı zamanda bilgi ve belge yönetimi süreçlerini de göz önünde bulundurarak kayıt altına alınması gerekliliği öne çıkmaktadır. Geleceğe dair kültürel varlıkların korunması açısından oluşturulacak stratejilerde, kültürel varlıkların belgelenmesi, sınıflandırılması, dijital ortama aktarılması ve erişilebilir kılınması gerekmektedir. Böylelikle, geçmişin bilgisi kayıt altına alınarak toplumsal belleğin aktif bir bileşeni olarak günümüz ve gelecek kuşaklarla paylaşılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Başlık, S., & Akbulut, M. R. (2020). Adramytteion Antik Kenti Bütüncül Koruma Planı. *Planlama*, 30(2), 221–241. <https://doi.org/10.14744/planlama.2020.74046>
- Botkin, D. R., Weeks, M. N., & Morris, J. E. (2000). Changing marriage role expectations: 1961–1996. *Sex Roles*, 42(9-10), 933-942.
- Elmas, E. (2025). Balıkesir'de Yapıları Günümüze Ulaşamayan Kitâbeler. *Erciyes Akademi*, 39(1), 32–53. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1565155>
- Er, İ. (2008). Balıkesir Tereke Kayıtları Üzerinde Bir Değerlendirme (1670–1700). (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Er, İ., & Genç, S. (2008). XVII. Yüzyıl Sonlarında Balıkesir'de Giyim Kuşam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 107–115.
- Erdem, A., Togul, E., Karabulut, E., & Erdem, Z. (2023). Kültürel Mirasın Yaşatılmasında Tarihi Mekânların Hazine Avı Etkinliği ile Öğretilmesi: Balıkesir Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 9(2), 225–234.
- Güler, T., Şahnagil, S., & Güler, H. (2016). Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 12(Özel Sayı), 85–104.
- İren, F., & Kasar, G. (2024). Daskyleion'da Kültürel Bilginin Arkeolojik İzleri: Çok Katmanlı Bellek Alanları. *Anadolu Kültürel Bellek Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 145–159.
- Öntuğ, M. M. (2003). XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fizikî, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öntuğ, M. M. (2012). Balıkesir'deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma Faaliyetleri. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, (31), 343–359. https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000376
- Polat, E. (2023). Kral Yolu'nun Anadolu Güzergâhı. *Erdem*, 85, 91–118. <https://doi.org/10.32704/erdem.2023.85.091>
- Şahin, R. (2020). Adramytteion'un Geç Antik Çağ Kırmızı Astarlı Keramikleri: Tespitler ve Bölgeler Arası Bir Değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları*, 23, 215–259. <https://doi.org/10.26650/anar.2020.23.829148>
- Ulusoy Yıldırım, H., Kılıç, S. N., & Avcıkurt, C. (2020). Antandros Antik Kenti'nin Kültür Turizmine Kazandırılması: Nitel Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 1689–1706.
- Ünal, C. (2015). Balıkesir, Kuva-yi Milliye Müzesi'nden II. Nikephoros Phokas (963–969) Dönemine Ait Nadir Gümüş Sikke Miliarsion. *Sanat Tarihi Dergisi*, 24(1), 107–120.
- Uzun, A., & Gül, M. F. (2019). Tarihi Coğrafya Perspektifinden Balıkesir Vilayeti Coğrafyası. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 1–16.